

Mr Milan Jevtić

OKUĆNICA, KUĆA I SPOREDNE ZGRADE U POSAVOTAMNAVI

Posavotamnava je oblast koja je pod ovim imenom nastala 40-tih godina prošloga veka administrativnim spajanjem posavske i tamnavske knežine, odnosno, kratkotrajno pre toga, vremena u državnom aparatu nazvane "posavska" i "tamnavska kapetanija". Od tih vremena pa sve do 1955. godine ovo je bio posavotamnavaški srez. Od tada pa do danas ovu oblast uglavnom pokriva opština Vladimirci i Koceljeva. Od stvaranja posavotamnavaškog sresa pa za više od sto godina bilo je dosta administrativnih promena u broju naselja unutar pomenutog sresa, a, takođe, i deobom na ove dve opštine. Zbog dugotrajnog postojanja sresa danas bi bilo teško odrediti, a time i preplitati, koja su naselja, kada i koliko, za kraće ili duže vreme bila u posavotamnavaškom sresu. Kao celinu gledajući to za čitavu oblast nije mnogo ni bitno, to se danas pod Posavotamnava podrazumevaaju ona sela koja pripadaju opštinama Vladimirci i Koceljeva. Iako je reč Posavotamnava skovana od imena ranijih knežina, isključivo za potrebe administracije, ona je duboko ušla u narod, te ljudi u pogledu prostorne opredeljenosti i pripadnosti uvek govore da su iz Posavotamnave, odnosno, da su Posavotamnavci.

Sva sela Posavotamnave pripadaju starovlaškom tipu naselja, sa manjim međusobnim razlikama, što je dolazilo od uticaja prirodne zatalasanosti zemljišta. U prava naselja ovoga tipa dolazila bi sela u brdovitim krajevima, kao što su Crniljevo, Gradojević, Galović, Družetić. Sva sela ovoga kraja i danas su podeljena na male. Doline seoskih potoka i reka, kao i brda i jaruge, razdvajaju selo na više mala. Borče Magarašević, učeni Vojvođanin, prošao je 1827. godine kroz Mickus, Trbušac, Jalovik, Zvezd, Debrce, Mesarce i Suvo Selo, pa opisuje da su sva sela u Posavotamnavi "... više našim salašima nego selima nalik: kuće stoje bez reda, udaljene jedna od druge rastojanjima manjim ili većim".

Za nekoliko poslednjih godina, za dve poslednje decenije, pojedina sela na važnijim raskrsnicama ili ona što su postala administrativna sedišta, u suštini zbog oba uzroka, prerastaju u naselja drumskog tipa, pri čemu se ranije male lagano razređuju. Kao starija naselja ove vrste, sa ubrzanim oblikovanjem užorenosti, treba istaći Koceljevu i Vladimircu. Za poslednjih tridesetak godina u cilju korišćenja pogodnosti savremenih saobraćajnica, zatim zbog podizanja značajnih objekata, kao: škola, zadružni dom, zdravstvena stanica, veterinarska ambulanta, pošta, prehranbeno-prerađivačke i uslužne zanatske radnje utiče da se mnoga sela uobličavaju u naselja drumskog tipa. To su Draginje i Debrce, ali su na tome putu i druga sela, kao Ridake, Kamenica. Selo Crniljevo je već od davnina bilo kao "varošica" za gornji, izvorišni deo Tamnave. Od pre desetak godina ovde se vadi i prerađuje kaolin, pa zbog podignutih objekata vezanih za vađenje i prerađivanje kaolina, zbog sve većeg broja radnika, u nekadašnjem središtu sela postavljaju se nove zgrade, koje govore da će Crniljevo postati manje industrijsko naselje.

O K U Č N I C A

"Dvorište" ili "avlija" danas u Posavotamnavi nazivaju ograđenu celinu pravougaone osnove u kojoj se nalaze kuća i ostale sporedne zgrade u domaćinstvu. Ljubomir Pavlović govori kako se ovaj prostor starinom nazivao "dvor", mada se danas ova reč ne čuje. Ispred dvorišta, često i pozadi ili i sa strane je ograđeni voćnjak. U blizini kuće je "bašta" za gajenje povrća. Ulaz u kućno dvorište nije odmah do puta, već vodi kroz voćnjak ili "plac", pašnjak koji se nikada ne obrađuje. Sve zajedno, i dvorište i voćnjak i plac, sve što je skupa ograđeno, danas se naziva "okućnica" ili "imanje", a po starom načinu, po rečima Ljube Pavlovića, govorili su "baština", "imovina", "dobro".

K U Č A

Svi izvori s kraja XVIII veka govore "... Kuće meštaka su slabe pletene kolibe, koje nemaju ni staja, niti ma-kakve udobnosti", kako je 1784. godine zapisao poručnik Jovan Peretić, austrijski špijun, uhodeći sela ovoga kraja. I savremena posmatranja imaju slično gledište da je "seosko stanovništvo živelo u kućama isključivo građenim od drveta", obično u pletarama. Ili, skoro sličan prikaz: "Seoske kuće bile su bedne - nahom od pletara, pokrivene šindrom od lipe, bez patosa i drugih osnova u zidovima, obično i neolepljene blatom".

Kuće tadašnjih vremena bile su jednodeljne, pa su stranci o njima pisali: "Na zemlji, u jednoj jedinjoj prostoriji oni kuvaju, jedu i spavaju". Jedan od potomaka pop Luke, govoreći o knez Ranku, piše: "Sve kuće srpske po selima bile su male, niske, pokrivene krovinom ili slanom". Međutim, odmah zatim, ovaj potomak pop Luke nastavlja: "Knez Rankova kuća bila je veća - od svijuz, s visokim krovom od šindre". Verovatno da je bilo i boljih kuća u starijim vremenima, ali su one u burnom završetku XVIII veka u ovim krajevima bile retkost.

Nakon oslobođenja Srbije, tridesetih i četrdesetih godina, majstori iz Osata grade u Posavotamnavi uglednije kuće kao brvnare ili polubrvnare, dodeljne - od kuće i sobe - sa visokim drvenim krovom i ove kuće su nazivane "osaćanke". Od polovine prošloga veka podižu se kuće "u bondruk", sa osnovom i kosturom zidova povezanih gredama, opletene običnim ili cepanim prućem, oplepljene i spolja i unutra blatom, pa ove kuće, sa dva ili tri odeljenja, nazivaju "pletare" ili "šeperuše". Šeperuše su bile niske, sa malim prozorima, koji su isprva zatvarani samo drvenim kopcima, a dočnije su rađeni "džamovi", krila za prozore, pokriveni "pendžerlijom", posebnom vrstom hartije.

Od sredine prošloga veka već se grade od cigala i pokrivaju ih crepom. U njima glavna odaja postaje "odžaklija", koja je zahvatala i polovinu čitave kuće, koja je služila za proslave godišnjih praznika. Osim odžaklije, u tadašnjim kućama bivalo je i dve ili više soba. Ovakve kuće, od postojećanog materijala, podizale su jače, zadružne "kuće", kao što svedoči i danas sačuvana Lukića kuća u Bresnici, podignuta 1879. godine.

Početkom ovoga veka grade se kuće, takođe od trajnog materijala, sa odžaklijom i više drugih prostorija. Ove kuće na svojoj fasadi nose odlike kasne secesije: zabati iznad prozora izvedeni su od maltera u vidu izduženog trougla, sa pravilnim uspravnim izduženim ispupčenjima, koji imitiraju pilastre, a ponegde su malterom simbolično označene glave stubova. U ovom vremenu se po prvi put postavljaju drveni podovi, istina samo po sobama, dok odžaklija zadržava pod od cigala. Gradnja ovakvih kuća nastavljena je između dva rata, mada su podizane i kuće sa jednostavnijim fasadama, ali sa istim unutrašnjim rasporedom.

U posleratnom vremenu, od pedesetih godina ovoga veka, grade se kuće slične onima od pre rata. One imaju jednostavnu fasadu, ali su prostrane, sada sa većim, često i trokrilnim prozorima i tada savremenim nameštajem. Uglavnom, od druge polovine prošloga veka, dominirala je kuća sa odžaklijom, koja je i najveća prostorija kuće i ovaj oblik i raspored kuće sačuvao se do današnjih dana. Od pre desetak godina pojedina domaćinstva imaju kuće slične onima u gradu, sa pokućstvom koje se nalazi i u svakoj gradskoj kući.

U nutrašnja oprema svih kuća po selima Posavotamnave bila je za dugi niz godina oskudna, u nekim domaćinstvima, uz manja, neznatna novačenja, takva oprema zadržala se i do pre četrdesetak godina. U najranijim vremenima u prvom odeljenju od ulaza, u "kuću", bio je jedan prozor i dvoja vrata, glavna ulazna i nasuprot njima druga, koja su vodila u dvorište ili voćnjak. Kraj jednog od bočnih zidova, okrenutom sobi ili odžakliji, na samom podu bilo je ognjište, iznad koga je bila "veržišnjača", drvena kuka na kojoj su visile verige. Uz ognjište, kao pribor, stajali su "vatralj", "mašice", "preklad" i "sadžak". Za pečenje pogače ili proje, za spremanje kakvog jela na ognjištu je korišćena "peka", od gvožđa, zatim zemljani lonci raznih veličina, tiganj, bakarni kotao, kao i "tendžera", tučana šerpa sa tri izliveno nožice. U jednom uglu kuće bio je od dasaka koso postavljenih urađen dolap, mada je bilo dolapa i kao ormanića. U dolapima su držane drvene kašike, kutlače, drveni čanci, zemljane čase, nož, hleb, slanik i druge potrebe. Na zidu kuće, kada se ne obeduje, visila je sinija, ponegde i dve, posebno veća za odrasle i manja za decu. U svakoj kući, zavisno od veličine zadruga, bilo je stolica, tro-nožnih, manjih i većih, za odrasle i za decu. Na klupici, obično iza vrata, ili obešene o drvene kuke stajale su "vidrice", drveni sudovi od duga za vodu, sa obešenim bakarnim "kutlom" za zahvatanje i pijenje vode. U ponekoj kući u jednom uglu bila je "stublina", "stublinica", izdubljeno deblo, za brašno. To je bilo svo pokućstvo tadašnjih kuća.

Iz kuće se ulazilo u jednu ili dve sobe. Dugo godina, sve do početka ovog veka - u ponekim kućama i znatno duže - sobe su zaista bile oskudno opremljene. U jednom uglu bila je slama, preko dana prekrivena ponjavom, a pri spavanju pokrivali su se čilimom ili guberom. Početkom ovog veka samo imućnije kuće počele su da u gradu kupuju gvozdene krevete, dok su ostali po selima imali krevet na nogarama ili na sofama pobijenim u zemljani pod. Tek posle prvog svetskog rata kod seoskih majstora ili u gradu kupovani su drveni kreveti. Prema svemu može se zaključiti

da tek negde od tridesetih godina ovoga veka narod po selima Posavotamnave više nije spavao na zemlji. U tadašnjoj sobi obično je bio nekakav manji sto i jedna ili dve stolice. Na tavanici je visila premeta, drvena motka, na kojoj je čuvana preobuka. Do pre šezdesetak godina u sobi je stajao sanduk, koji su mlade donosile sa svojom odećom i darovima za ukućane. Negde pred prvi svetski rat mlade su za preobuku i čuvanje posteljine donosile "orman s tri vijoke", koji je kupovan u gradu. Od tridesetih godina ovoga veka kupuju se dvokrilni "šifonjeri". U sobi je osim svega bila i "vuruna", "furuna", ozidana od cigle i olepljena blatom, samo okrećena, a ložena je sa ognjišta iz kuće. U prvim decenijama ovoga veka već su jača domaćinstva kupovala "tućane" ili "plekane" vurune.

Odžaklija je namenski bila predodređena za značajne porodične svetkovine. Najznačajniji predmet svake odžaklije je veliki "astal", sa dve veće i dve manje "đušeme", drvene klupe s naslonom, zatim je u odžakliji bio orman s tri vijoke, a kasnije se u gradu kupuju "gredenac", "kredenac" za čuvanje prazničnoг pribora za jelo.

S P O R E D N E Z G R A D E

KUĆERAK je omanja zgrada sa dva odeljenja, postavljena u blizini kuće. Kućerak je, verovatno, ostatak stare kuće, jer prostorije i njihova namena govore tome u prilog. Svaki kućerak ima dva odeljenja, "mutvak" ili "lebarnica" je prostorija gde se mesi i peče hleb. Sa spoljne strane, uz lebarnicu, vezana je "vuruna za pečenje hleba", poluloptastog oblika, zidana od cigala. U drugom odeljenju se preko zime suši meso i slanina, a u ostalim vremenima preko godine gotovi se jelo. Danas u ponekim kućercima ima štednjak na drva, pa se tu preko leta gotovi jelo, te ovu prostoriju još nazivaju i "letnja kuhna".

VAJAT je u Posavotamnavi do pre 60-70 godina bio od brvana, sa drvenim podom, podignut od zemlje na četiri kamena. U kasnijem vremenu vajati su građeni u šeper od ćerpića ili cigle. Za svakog oženjenog člana zadruge bio je namenjen po jedan vajati, ali su u Posavotamnavi podizani i dvodeljni vajati, sa posebnim ulazima, što nije slučaj sa ostalim krajevima Podrinja. Vuk Karažić je, između ostalog, u Rječniku pisao za vajati: "Klijet u Srbiji na nekim mestima (kao n.p. po Jadru i po Pocerini) zovu ajat ili vajati, a na nekim mestima (kao n.p. po Moravi) stasana ili ižina. U Srbiji kolikogod ima u kući oženjenih ljudi, toliko ima oko kuće vajata, te svaki čovjek u svom vajatu spava (bez vatre i ljeti i zimi: jer se u njima ne loži vatra) sa svojom ženom i drži svoje haljine i koješta". Od pre četrdesetak godina u Posavotamnavi se ne spava u vajatima i oni danas služe kao ostave ili radionice.

MAGAZA je veća zgrada od brvana ili dasaka i služila je za čuvanje pšenice i sličnih žitarica. U magazima su bile pregrade, "oketa", za raspored pojedinih sorti žitarica. U ovoj zgradi je mešan hleb, te se u magazima nalazi i "naćve", korito za mešanje hleba, stublina za brašno, lebarnica za iznošenje mešanog

hleba i drugi sitniji pribor.

ČARDAK je pravougaona zgrada za čuvanje kukuruza. Do pre četrdesetak godina čardaci su bili na jačim gredama, podignuti od zemlje za oko 1,5 m a gornji deo pleten je od pruca. Noviji čardaci su na stabilnoj osnovi, često nad zidanim prostorijama, a gornji deo opšiven je položenim letvama.

MLEKAR je omanja zgrada od brvana ili od cepane daske za čuvanje mleka i mlečnih proizvoda. Kada je manjeg oblika, postavljaju ga na četiri uspravne gredice i nazivaju ga MLEKARIĆ. Ova zgrada se u mnogim selima podavno ne koristi za prvobitne namene.

PIVNICA SA KAČAROM je bila samo u jačim domaćinstvima. To je dvodeljna zgrada, pa je kačara često od dasaka i u njoj se drži komina i kace, a u pivnici prerađeno piće, vino i rakija. Kako se vinogradarstvom ljudi sve manje bave, poglavito zbog pomankanja radne snage, to nestaju pivnice i kačare.

PUŠNICA, zgrada za sušenje šljiva, obično se podiže izvan kućevnog dvorišta, u voćnjaku. Pušnicu su imali jača domaćinstva, koji su imali i više šljiva. Poslednjih godina retko ko da je podigao novu pušnicu, već se služe kod suseda ili se šljive nose u zadružne pušnice.

Od ostalih zgrada treba pomenuti ŠTALU, koja je starinom bila podaleko od kuće, tamo gde je guvno i gde u blizini ima u svako doba godine vode za pojenje stoke. KOŠARA je omanja zgrada pletena od pruca za čuvanje ovaca i bila je uvek u blizini kuće.

Voda za piće donošena je sa "bunarića", izvora, koji je ponekome bio daleko od kuće. Od pre 50-tak godina kopaju se bunari. U nižim krajevima, sa plićim podzemnim vodama bili su "dermovi", a na drugim mestima bunari s vratilom. Poslednjih desetak godina proširuje se vodovod iz Beljina, a danas glavni vod prolazi kroz Vladimircu do koceljeva, zahvata i mnoga usputna sela. U mnogim kućama uz pomoć vodovoda iz Beljina ili pomoću sopstvenog vodovoda voda se koristi za sve potrebe, pa i za savremena kupatila sa svim sanitarnim potrebama.

N a p o m e n e

1. - Dušan Pantelić, Vojno-geografski opis Srbije pred Kočinu krajinu od 1783-1784, Spomenik SKS LXXXII.
2. - Radmila Tričković, Šabac i njegova nahija od 1740. do 1804. godine, Šabac u prošlosti I, Šabac 1970.
3. - Bartolomeo Kunibert, Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića 1804-1815, Beograd 1901.
4. - G(eorgije) M(agarašević), (Dva pisma iz Šapca bratu R.1827.), Srbski letopis, 1828, Novi Sad.
5. - Dušan J. Popović, Srbija i Beograd, Beograd 1950.

6. - Ljubomir Pavlović, Antropologija valjavske Tarnave, SEZ, XVIII, Beograd 1912.
7. - Vuk Vinaver, Tursko stanovništvo u Srbiji za vreme prvog srpskog ustanka, Istorijski glasnik 2, Beograd 1955.
8. - L. Lazarević, Knez Ranko Lazarević, Bratstvo XX, Beograd 1926.
9. - Vuk Stefanović Karadžić, Rječnik, Beograd 1898.
10. - Vidosava Stojančević, Naselja i Stanovništvo valjevske i šabačke Posavine u XIX veku, Glasnik Istorijaskog arhiva u Valjevu 11, Valjevo 1977.